

1. REFERIMËNC TEORICS

La scolina ladina é le nivel de basa dl sistem de formaziun ti païsc ladins y se caraterisëia por les raïsc d'identité tl ladin y por la daurida ti confrunc de d'atri lingac y de d'atres cultures dla provinzia.

Les scolines di païsc ladins adora dantadöt le lingaz ladin por süa ativité educativa. Al vëgn dagnora tignì cunt dla situaziun linguistica da chëra che i mituns/les mitans pëia ia; i mituns/les mitans che ne sa nia ladin vëgn avijinà bel plan a chësc lingaz, tl respet de süa identité linguistisch-culturala. Düc i mituns/dötes les mitans tol pert a ativitês ludiches plurilinguales te düc trëi i lingac dla provinzia (ladin, todësch, talian); chëstes ativitês é definides avisa por çi che reverda la dorada y va bun por l'eté di mituns/dles mitans; ares alda pro la planificaziun pedagogica dl grup. Pro chëstes ativitês déssel gnì adorè tan inant che ara va i lingac te n raport balanzè danter ëi.

Ala fin dla scolina pon s'aspetè dai mituns/dales mitans na competënza de basa adatada dl ladin, sciöche incé na competënza d'azès dl todësch y dl talian. Na competënza adatada di trëi lingac da pert dl personal d'educaziun é na condiziun de basa; al vëgn garantì ativitês de formaziun y ajornamënc aposta tl setur dla didatica plurilinguala.

L'aprendimënt y le svilup infantil

I mituns/Les mitans impara dal mëteman incà y s'avijinëia al monn cun n spirit d'esploraziun. Chëstes indicaziuns se basëia sön na filosofia educativa, che conscidrëia l'aprendimënt infantil sciöche n prozès global. Sintì, sperimentè, pensè, conësce y agì alda por forza adöm. I mituns/Les mitans esplorëia so ambiënt cun düc i sënsc tl'interaziun cun le personal pedagogich, sü geniturs, d'atres porsones de referimënt y d'atri mituns/d'atres mitans. I mituns y les mitans dëida insciö ti dè forma a so svilup y tol pert en pröma porsona ala costruziun de süa realté. Ai/Ares é dal mëteman incà lià a interaziuns soziales complesses. Por mirit di tröc prozesc de feed-back ne antervëgn la formaziun nia te na maniera lineara, chël ô dè che al ne vëgn nia fat n vare d'aprendimënt indolater, mo che ara fej pert de na realté complessa. Chësc ô dè che l'aprendimënt é n resultat sides de prozesc educatifs/formatifs mirà, che incé de prozesc educatifs/formatifs formai y informai. I prozesc d'aprendimënt y de formaziun dëida le svilup infantil. L'aprendimënt vëgn odü sciöche condiziun che va debojëgn por le svilup y la biografia formativa de vigni möt/möta. L'aprendimënt infantil ne po porchël nia gnì detachè dal'esperienza che le möt/la möta fej vigni dé. Al é tres integrè tles situaziuns de vita dl möt/dla möta y tëgn cunt insciö incé di contesc specifichs dles singoles situaziuns d'aprendimënt.

Vigni möta y vigni möt à le dërt da ti jì do a n so tru de svilup, n so ritm d'aprendimënt y de vita. Por n svilup positif dl möt/dla möta é l'essenzial che i gragn dais la desponibilitè da ti pitè ala

ligrèza d'aprendimënt naturala dl möt/dla möta n gröm de ocasiun por imparè y se dè jö cun le monn te na manira individuala y ludica y da l'acompagné sön n iade d'esploraziun y da generè deboriada savèi y significat. L'aprendimënt infantil depënn dal sostëgn dl personal pedagogich y de d'atri partner d'interaziun. Na gestiun profescionala di prozesc de formaziun ne dèida nia ma otimisè le svilup infantil, mo dèida inçe le möt/la möta adorè indortöra i stromënc culturai sciöche la scritöra, i numeri y i media nüs. Cun l'oferta de prozesc de formaziun basà sön prinzipts teorics, arjignà ca aposta por le svilup didatich-pedagogich y cherià adöm cun i mituns/les mitans, po vigni möt y vigni möta arjunje sù suzesc d'aprendimënt personai. De gran importanza por le suzès dl aprendimënt él che an se lièies ales esperiënzes individuales, ales conescënzes y ales capacitês che i mituns/les mitans à bele arjunt. Pitè les mius poscibilitês d'aprendimënt y de svilup che ara va ô dî orientè la formaziun dantadöt ala valorisaziun dl svilup positif y sostignì i mituns y les mitans tla formaziun globala de súa personalité.

Conzet de formaziun: formaziun bunorida tla vijun che la porsona impara dōta la vita

Te na sozieté che se müda tresfora é la formaziun y l'aprendimënt prozesc daverç che ti va do a döt le decurs dla vita. Ti pröms sis agn de vita vëgnel metü les fondamëntes por l'aprendimënt che dōra dōta la vita. Chisc é i agn plü intensifs por l'aprendimënt, i plü ric por le svilup y i plü formatifs tla vita de vigni porsona, ajache te chësc tëm è la plastizité dl ciorvel, súa capazité da s'adatè y da se formè majera. Plü sterscia y plü ampla che la basa de conescënza y de capazité é te chësta pert dla vita, tan damì y cun maiù suzès che le möt/la möta impararà tl rest de so decurs de formaziun.

La formaziun tl'eté da möt se presënta sciöche n prozès sozial a chël che sides i mituns/les mitans che inçe i gragn tol pert ativamënter. L'interaziun y le dialogh soziai, sciöche inçe le prozès co-costrutif forma la cornisc che va debojëgn por la formaziun. I prozesc de formaziun é integrà te n contest sozial y cultural, te chi che ai se concretisëia.

Al é de gran importanza da renforzè y arjunje competënzes de basa, che tëgn cunt di valurs y che é lià tòch al'acuisiziun de contignüs de formaziun. Te na sozieté de conescënza individualisada à les competënzes na maiù importanza co le savèi spezialistich, che se müda tres plü debota. Les competënzes de basa ti dà la poscibilitè ales mitans y ai mituns da se orientè tla vita a na moda che ai/ares sides bogn da afrontè positivamënter les desfarënziy y les mudaziuns, da se organisè instësc y da cherié para la sozieté, sciöche inçe da se daurì a d'atres cultures y proieç de vita. Savèi da se orientè ti pîta al möt/ala möta inçe la poscibilitè da fà n gröm d'esperienzes riches y desvalies, cun chères che al po arjunje dër tröpes competënzes de basa, che ti dà la poscibilitè da afrontè la complessité dla vita cun súa richëza de informaziuns y de conescënzes. La complessité che caraterisëia les singoles situaziuns dla vita se damana che an sais da comuniché sura les posiziuns che an à instësc fora y da partì insciö cun d'atri i valurs y les esperiënzes sensoriales che

an fej. L'ativaziun de strategies d'aprendimënt y de gestiun che va debojègn nes lascia adorè cun responsabilité les competënzes y le savëi che an à te vigni zircostanza dla vita.

1.1 LA FILOSOFIA DLES INDICAZIUNS PROVINZIALES

Chèstes indicaziuns provinziales rapresentëia n proiet de formaziun por l'infanzia cun na basa scientifica por ti garantì ai mituns y ales mitans te sü pröms agn de vita tan dezisifs na scolina cualificada dal punt de odüda pedagogich. N'atenziun particolare ti va ala continuité di prozesc de formaziun, sciöche inçe ala gestiun profesionala di passaji tl decurs de formaziun. La stro-toraziun y l'organisaziun di prozesc de formaziun s'orientëia al möt/ala möta y mët sü bojègns, sü interesc y sü talënc tl zënter dl'atenziun. Les formes de organisaziun dla scolina s'orientëia al svilup dl potencial creatif di mituns y dles mitans. Sce l'obietif prinzipal dla formaziun é chël da renforzè le svilup di mituns/dles mitans, spo vel chësc prinzip por düc chi posc, olache al crësc sö i mituns/les mitans y olache al antervëgn prozesc de formaziun. Chësc ajache al é dagnora le möt instës/la möta instëssa che cheriëia ativamënter sü prozesc de formaziun: te familia, tla scolina di mëndri, tla microstrotöra por l'infanzia, te scolina y plü tert spo te scora. Sce an tëgn cunt dles condiziuns soziales y dles conescënzes scientifiches d'al dedaincö fissëia les indica-zions la fondamënta teorich-educativa y filosofich-educativa por realisé i intervënc formatifs te scolina. Ai se basëia sön n prinzip de formaziun global, che s'orientëia aladô de n svilup positif y dl bëgnester dles mitans y di mituns.

1.1.1 L'imaja dl möt/dla möta

La porsona vëgn al monn sciöche »viadù competënt«; da canche ara nasc àra apontin competën-zes y é bona da agì y da tó deziuns autonomamënter. Chësc vëgn confermè dales inrescides dl svilup neuroscientific y psicologich sön l'infanzia.

I mituns y les mitans organisëia para so svilup personal y süa formaziun ativamënter dal mëte-man inant y surantol süa responsabilité aladô dl svilup. Ai/Ares ô imparè da d'ëi/ëres infora; süa vëia da imparè, süa sëi de savëi y süa capacità d'aprendimënt é granes. Bele atira do che ai/ares é gnüs al monn mëti man da descurì so ambiënt, da interagì impara y da mostrè sü bojègns. I viadus é insciö co-realisadus atifs de sü prozesc de formaziun y nia ma porsones che tol pert passivamënter ai avvenimënc dl ambiënt incëria. Man man che ai/ares crësc y che ai/ares arjunj competënzes nöies devënta les mitans y i mituns porsones espertes, che n'arichësc nia ma cun so savëi sön le monn le savëi di gragn, mo che va te tröc momënc inçe sura süa vijun dla vita fora. Te scolina tol ite i mituns/les mitans n rode atif tla gestiun de sü prozesc d'aprendimënt y de

formaziun, ai/ares é aturs cun de sües capacitês creatives. Por ti dè espresciun le miù che ara va a so gran potenzial d'aprendimënt y de svilup mëss i mituns/les mitans indere dagnora gnì sostignis da so ambiënt sozial y acompagnà indortöra da sües porsones de referimënt.

Ći che i ponsun di mituns/dles mitans, ċi bojëgns y ċi capacitês che i ti dun, vëgn dagnora da nosta prospetiva da gagn. Da ti ċiarè al monn dala prospetiva dl möt/dla möta adôron na gran competënza pedagogica. La desponibilitè da ti ċiarè ala situaziun dal punt de odüda dl möt/dla möta se damana che an ti vais adincuntra cun empatia. Chilò röia i gagn en contat cun le möt che ai à daite y chësc ô dî che ai mëss se dè jö cun süa biografia personala. Afrontè y laurè sö les esperiënzes da mituns che ai à fat instësc fej a na moda che le personal pedagogich pois ti jì pormez ales capacitês vitales dl möt/dla möta y descüres na gran richëza, che ai n'à gonot nia a desposiziun sce ai ti va pormez dala prospetiva di gagn.

Degun möt y degöna möta ne n'é anfat. Vigni porsona à süa personalité y individualité che la desfarenziëia dai atri. Vigni möt/möta pîta n spectrum de particularitês uniches caraterisades da sües desposiziuns, sües forzes, sü talënc y sües ativitês personales. Cun le jüch, l'esperimënt, les proes, le fal y da porvè fora i limic ô i mituns/les mitans svilupé sües forzes y sües competënzes individuelles y soziales, ai ô les adorè y les amplié te sües aziuns pratices da vigni dé. I mituns y les mitans vëgn caraterisà dales condiziuns particulares de so crësce, da so tëmp de svilup y da so temperamënt. Le svilup tl'infanzia se presënta sciöche na situaziun complicada, n prozès unich y desvalì por vigni möt/möta.

I mituns/Les mitans à dërc inraijà universalmenter tla convenziun sön i dërc di mituns dl'ONU. I mituns y les mitans à dal mëteman incà le dërt da ciafè la miù formaziun che ara va, sciöche incè da tó pert diretamentèr a dotes les dezijiuns che reverda süa vita, süa formaziun y süa porsona en general.

1.1.2 Fà belaita y imparè

I prozesc ludics é dagnora incè prozesc d'aprendimënt. Fà belaita y imparè ne va nia un cuntra l'ater. Tl'interaziun de chisc dui prozesc röia le möt/la möta plü co ater pro süa idea dl monn, al/ara röia ativamentèr en contat cun sè instës/instëssa y cun d'atri, y costruësc impara savëi y significat.

Le jüch é la forma d'espresciun plü autentica dl möt/dla möta. Al é l'ativité plü importante dla pröma infanzia y porchël n'espresciun elementara dl'essënza dla porsona.

Le jüch ti pîta al möt/ala möta la poscibilitè da afrontè ativamentèr sü dovëis de svilup y la costruiziun de süa realté. Tl jüch se dà jö le möt/la möta cun sè instës/instëssa y cun so ambiënt y al adora dotes sües forzes: al é stimolé dal punt de odüda emozional, sozial y cognitif. Les mitans y

i mituns imitèia sües esperiënzes y sües realtês tl jüch y les trasformèia tl medem tèmپ aladô de süa fantasia y de süa imaginaziun. Cun so talënt creatif ési bugn da mudé la realté y da la inventè tres indô danü aladô de süa imaginaziun. Por fà chësc s'anüzi de stimuli importanc, sciöche les cunties, les stories, le monn di media y inçe les esperiënzes dla vita da vigni dé. Tl jüch svilupèia i mituns/les mitans gonot ideas y dejiders che ai/ares ne po nia realisé tla realté. Le jüch ti conzed da vire fora sü somi y impuls y da adorè dotes les poscibilitês che la vita ti pîta.

Le jüch lède rapresentèia n contest d'aprendimënt zentral. Al ti pîta ai mituns/ales mitans n gröm de poscibilitês stimolantes da esperimentè, da sóghé y da imparè. Por podèi adorè deplègn chësta varieté de avenimënc ludics y cíamps de formaziun, pro chi che al alda al dedaincö inçe n gröm de laboratori didatics, val debojègn de locai da fà belaita y da imparè organisà indortöra y de na gran atenziun da pert dl personal pedagogich da ti stè do ai prozesc d'aprendimënt di mituns/dles mitans y da i/les acompagné.

Ti agn denant che ai/ares pèies ia a scora se basèia le laûr pedagogich en gran pert sön les formes d'aprendimënt ludiches. La curiosité, la perzeziun di sènc, la ligrèza da se möie, la richèza de ideas y le barat comunicatif forma la basa por le prozès de formaziun. Te scolina vègnel renforzè le potenzial d'aprendimënt tres le jüch, acompagnan les ativitês systematicamënter y tres na didatica desfarenziada basada sön na reflèsciun dla metodologia dl aprendimënt, sciöche inçe tres scomenciadies y proiec formatifs che à sciöche obietif n aprendimënt miré.

A chësta manira sarà le möt/la möta bun/buna da afrontè le passaje ai prozesc d'aprendimënt y de formaziun organisà tla scora elementara.

Dlungia les ofertes d'aprendimënt davertes y riches dl jüch lède, programèia y realisèia le personal pedagogich deboriada cun i mituns/les mitans ativitês d'aprendimënt mirades tl cheder de unitês didatices, proiec tematics o che döra plü dî. Chèstes scomenciadies vègn programades y realises dagnora a na moda da tignì cunt di bojègns y di interes di mituns y dles mitans y da ciarè che ai/ares toles pert ativamënter. Tla fasa de realisaziun de vigni ativité didatica, de vigni argomënt y di proiec se fistidièia le personal pedagogich da tochè te na manira balanzada düc i cíamps formatifs por renforzè dotes les competënzes di mituns/dles mitans.

1.1.3 Le requisit dla globalité

Les indicaziuns se basèia sön n prinzip de formaziun global. Le möt/La möta, so svilup, dōta süa personalité, nia ma aspec singui, é porchèl tl zënter dla prōma formaziun. Chësc prinzip se realisèia sön dui livi:

- a) la prōma formaziun renforza dōta la personalité dl möt/dla möta y reverda dōtes sües aspetatives y dōtes sües competënzes. Renforzè globalmënter le möt/la möta ô dî mēte tl zënter

dl'organisaziun di prozesc de formaziun sües competënzes cognitives, emozionales y soziales. Le travert zentral dles indicaziuns é chël da mëte a jì i prozesc d'aprendimënt por i mituns/les mitans che vais bun por so svilup y che sides adatà por i mituns/les mitans y da interagì impara por renforzè süa biografia de svilup, d'aprendimënt y de formaziun.

- b) La realisaziun de prozesc de formaziun ti singui cíamps de formaziun dà la poscibilitè da renforzè les competënzes dl möt/dla möta te vigni cíamp de formaziun. Insciö pol por ejèmpl gnì renforzè tl bal la pröma formaziun matematica y canche al vègn fat esperimènc scientifics la competënza linguistica dl möt/dla möta.

1.1.4 Prozesc adatà al svilup

I prozesc de formaziun, l'ambiënt d'aprendimënt, l'oferta di materiai y l'organisaziun dl decurs dl dé vègn regolà da prinzipls pedagogics. Chisc mëss ti corespogne al svilup emozional, sozial, fisich y cognitif dl möt/dla möta. Le personal pedagogich mèt averda che i prozesc de formaziun ne pretènes nia demassa o massa püch dal möt/dala möta. Porchël vègn düc i cíamps de formaziun, les ativitès de jüch, d'aprendimënt y de laür organisades tla manira plü daverta y desvalia che ara va, a na moda che vigni möt y vigni möta ciafes i stimui che va debojëgn. Chësc ô dì che le personal pedagogich mëss tignì cunt te na manira desvalia dles potenzialitès individuales de vigni möta y de vigni möt.

1.1.5 Manajè la pluralité

Les desfarënzies por cí che reverda le ses, l'eté, la provegnënza, la cultura, la religiun, i talènc y l'individualité fisica rapresentèia la richèza de n monn desvalì a livel sozial. Les desfarënzies che caraterisèia le svilup di talènc y dles capacitès di mituns/dles mitans vègn tutes en conscidraziun avisa tan co les capacitès y les deblèzes che caraterisèia i mituns y les mitans, y vègn odüdes sciöche espresciun de süa personalité. Desfarënzia ô dì richèza, ajache da chësta nàscel situaciuns d'aprendimënt complesses, che porta a d'arjunje conescënzes y competënzes individuales y coletives. Le conzet dla formaziun intlusiva vèiga tla varieté dles formes d'espresciun adorades dala porsona n valor particular. Chësc prinzip cíara da portè adöm te na comunité d'aprendimënt düc i mituns/dötes les mitans - chi de d'atri lingac y d'atres cultures, chi cun n background de imigraziun, chi cun handicap, chi cun le svilup al prigo y chi cun talènc particulars. I mituns/Les mitans che partèsc cun d'atri n contest sozial y d'aprendimënt vi y desfarenzié po crësce adöm te na comunité che tègn adöm y insciö rové pro les competënzes fondamentales da ester bogn da

afrontè les sfidades dl monn globalisé. Sce i gragn ti cíara al plurilinguism y ala multiculturalité sciöche a n fat normal y a na richëza, spo tolarà sö inçe i mituns/les mitans chisc aspecé sciöche n’oportunité y ai/ares sarà bogh da svilupé competënzes interculturales y plurilinguales. Por descedè l’interès y la coriosité por d’atres cultures y d’atri lingac él important che al vëgnes tut ite ativamënter i mituns/les mitans che vëgn da d’atres cultures te prozesc de formaziun por düc, y che ai/ares vëgnes daidà da d’afrontè la pluralité te na manira costrutiva y competënta.

1.1.6 Le prinzip dla desfarenziasiun y individualisaziun di prozesc de formaziun

Chësc prinzip dà la poscibilité da se dè jö te na manira mirada cun les desfarenzies individuales di mituns/dles mitans, da se daurì al dialogh y da ti stè do a vigni möt/vigni möta te na manira particulara. Al se damana n’oferta d’aprendimënt desfarenziata y formes d’aprendimënt individuelles te döt cí che vëgn fat te na comunité.

N’oferta desfarenziata ti pîta ales mitans y ai mituns n gröm de poscibilités de cerna y l’ocajun da tó pert ativamënter, aladô de so svilup, de sü bojëgns y di interesc spezifics a prozesc de formaziun desvalis y da se relazionè cun porsones desvalies. Chësc ô dî cherié comunités d’aprendimënt cun mituns/mitans che n’é nia vedli anfat – p.ej. tl cërtil da doman, ti proieç y dales jites – dlungia grups dla medema eté.

La desfarenziasiun dà la poscibilité da fà incuntè grups d’aprendimënt dla medema eté y da traverç spezifics, p.ej. en gaujiun de ativités minades por i mituns/les mitans che s’arjigna da pié ia a scora, o de scomenciadies linguistiches por mituns/mitans che vëgn da d’atri païsc y da d’atres cultures, o cíamò de ativités spezifiches ma por mituns o ma por mitans, o de ativités ludich-motories por i mituns/les mitans de trëi agn.

Por arjunje n apprendimënt che ara va da sostignì y n svilup positif él de gran importanza che al vëgnes cherié situaziuns, olache i mituns/les mitans y i gragn interagësc dassënn y che al vëgnes odü danfora interaziuns arjignades ca por grups plü pici. Les situaziuns te chères che le personal pedagogich y i mituns/les mitans po se confrontè, se baratè fora pinsiers y idees, y respidlé tres le dialogh chësc prozès de archirida fat deboriada y che döra plü dî, é chères che ti röia le plü pormez ai prinziips de na pedagogia orientada ai prozesc de formaziun.

Vigni möt/vigni möta à d’atri potenziai de svilup y bojëgns d’aprendimënt, sü trus y so tēmp d’aprendimënt. Chësc se lascia ma reconësce y incadrè pedagogicamënter tres n’osservaziun sistematica y sce an documentëia vigni prozès de svilup y d’aprendimënt. Ara va da ciafè fora i talënc y les capacités dl möt/dla möta sce an baia impara y sce an ti sta dlungia te so percurs de svilup y d’aprendimënt. I geniturs y l’ambiënt de vita personal dl möt/dla möta vëgn tracé ite diretamënter te chësc prozès de svilup y d’aprendimënt.

1.1.7 Co-costruziun

Le prinzip pedagogich dla co-costruziun pretënn che l'aprendimënt vëgn a se le dè tres la colaboraziun y che i prozesc de formaziun vëgn realisà dal personal pedagogich adöm cun i mituns/les mitans. Porchèl él de gran importanza che le möt/la möta y so ambiënt sides atifs tla medema manira. Inçe i gragn porta en gran pert la responsabilité por la cualité de chësta interaziun y por süa rovenüda y moderaziun.

Aladô dl prinzip dla co-costruziun é les mitans y i mituns lià da canche ai/ares vëgn al monn inant ala sozieté, ai/ares porta para competënzes y dëida realisé ativamënter sü prozesc de formaziun. La tle d'azès por la co-costruziun é l'interaziun. Te na comunité d'aprendimënt metüda adöm da gragn y da mituns/mitans impara le möt/la möta da d'afrentè y da ciafè na soluziun deboriada por problems y da chirì le significat de cosses y de prozesc, sciöche inçe da nen baié y da fà fora cun d'atri. Al/Ara impara chilò dantadöt da portè dant sües ideas y süa vijun dl monn, da se confrontè cun d'atri sön chisc aspec y da chirì deboriada i significac.

Tl zënter di prozesc de formaziun dla co-costruziun él le möt/la möta cun sües ideas y sües theories. Chëstes mëss bëgn gnì tutes en conscidraziun, mo ares mëss inçe gnì analisades avisa. La conescënza di fac passa te na posiziun secundaria a bëgn dla costruziun dl significat.

I gragn messess ester arjignà da partì cun i mituns/les mitans l'interès por n argomënt, da ciafè fora sciöche i mituns/les mitans vir y capësc les cosses y da fà impara ativitès deboriada.

I prozesc co-costrutifs vëgn definis tres n prinzip de formaziun nü, che se realisëia tres deplü cun intervenc didatics metacognitifs. I prinzipls metacognitifs ti dà na gran importancia ales capacitès de reflësciun dla porsona. Ai pëia ia dal fat che i mituns/les mitans pënna sura sön cí che ai/ares impara, ai/ares é bogh da respidlé sü pinsiers y sües aziuns y da s'intène de sü suzesc de formaziun. Insciö miorëii sües strategies d'aprendimënt.

La formaziun é n prozès costant che döra dötä la vita. Cun la conescënza dles strategies d'aprendimënt vara da d'adorè y da miorè cun intenziun les metodes d'aprendimënt che an à. Sce i m'intëni che i impari chël che i toli sö y co che i le toli sö, poi influenzè positivamënter mies strotöres de pinsier y mies aziuns. La scolina stimolëia i mituns/les mitans da s'intène de sü prozesc cognitifs, pian ia da sües domandes y da sües capacitès de conescënza. Inçe tla scora elementara vëgnel renforzè la competënza personala de sües metodes d'aprendimënt.

1.1.8 Partecipaziun

La formaziun é n'aziun orientada al dialogh, te chël che i mituns/les mitans y i gragn s'incunta sciöche partner. Inçe la familia y la scolina laöra adöm y porta deboriada la responsabilité tl ra-

port cun le möt/la möta. Laurè adöm ô di s'incuntè sön le medemo livel y laurè deboriada cun respet, tla convinziun che düc i partezipanéc à capacitès particulares. Laurè adöm al medem livel se damana che düc se dais da fà tla dërta mosöra canche ara nen va da tó dezijiuns te chestiuns che reverda düc sön la basa de prinzipls democratics. La partezipaziun s'orientèia ala colaboraziun, ala coorganisasiun, ala condezijiun y ala contrataziun.

La partezipaziun di mituns/dles mitans se damana che i geniturs y le grup de laûr dl personal pedagogich laôres adöm, y che inçe i portadus y la direziun dla scolina colaurèies cun l'amministraziun. Chësc ajache la scolina ne n'é nia n monn isolé, mo ara alda pro na unité plü grana. I mituns/Les mitans s'intënn avisa dl'atmosfera che ai/ares à incèria y reagësc aladô. Ai/Ares tol sciöche ejëmpl i gragn y impara da ëi y da süa cherianza. La partezipaziun reverda dötes les porsones che à da nen fà cun la vita te scolina. Al ti vëgn dè na gran importanza al prinzip de democrazia: chësc caraterisèia döta l'ativité de formaziun y vigni evënt dla vita te scolina.

1.2 AFRONTÈ LES DESFARÈNZIES INDIVIDUALES Y INTLUJIUN

1.2.1 Mituns/mitans d'etês desvalies

Le grup moscedè por eté te scolina rapresentèia por vigni möt/möta na comunité d'aprendimënt dër stimolanta. I mituns/Les mitans de scolina à normalmënter danter i trëi y i sis agn. Mo la poscibilité da slarié fora la scoraziun inçe ai mituns/ales mitans sot i trëi agn é tl laûr da amplié i grups d'eté. Te caji ezezionai po mituns/mitans che mëss jì a scora inçe jì plü dl ala scolina. Deperpo che l'eterogeneité di grups de de plü etês ghira tröp dal personal pedagogich, à i mituns/les mitans n gröm de poscibilitès da imparè y da fà esperiënza te n contest relazional davert. Ai/Ares à n gröm de poscibilitès implü da se chirì fora i compagns y les compagnes cun chi che ai/ares ô fà belaita o imparè. Te n contest moscedè interagësc i mituns plü gonot cun mituns dl ater ses y ai/ares se dà jö – aladô dl cíamp tematich – cun i plü pici o cun i plü gragn. Da fà chësc impari tröp plü saurì co dai gragn, ajache les desfarènzies de esperiënza y dl livel de svilup é plü saurides da superè danter mituns. Porvia dles desfarènzies de svilup naturales vëgn i mituns/les mitans azetà plü saurì te süa individualité.

Tl barat cun compagns plü gragn y plü pici impara le möt/la möta da convire te n grup da etês desvalies. Da interagì positivamënter cun i compagns de n'eté desvalia arjunj i mituns y les mitans dantadöt n spectrum ampl de competënzes soziales, sciöche p.ej. le respet, la desponibilité da daidé, la capacité da se la fà avarèi, la capacité da tignì ite i termi y la paziënza. Insciö impara i mituns/les mitans inçe da d'azetè l'aiüt da pert de mituns/mitans plü gragn che à de plü esperiënza y da ti pité aiüt a mituns/mitans cun de manco esperiënza. Ai/ares mët man da se

odèi instësc/instësses sciöche model por d'atri y da ti dè espresciun a so comportamënt. Ai/Ares fej l'esperienza de cí che al ô dî se confrontè cun les desfarënzies y gestì i conflic tì raport cun mituns/mitans plü gragn, chi dla medema eté y chi plü pici, insciö da se la fà avarèi y da tignì cunt inçe di interes di atri.

1.2.2 Mituns y mitans: na formaziun che tëgn cunt dl jëne

Al é la natöra che tol la dezijiun sce le viadù nasc sciöche möta o sciöche möt y dà dant insciö la portignënza biologica de na porsona. Al é indere les condiziuns soziales che dà dant le jëne sozial o cultural. Cí che al ô dî ester n möt o na möta, chësc vëgn dè dant en gran pert dal'inflüënza dl ambiënt cultural y dala sozieté, te chël che vigni individuum crësc sö sciöche inçe dales esperiënzes specifiches liades al jëne. Le rode de jëne presënta na tipologia specifika, che vëgn fora tles normes de comportamënt da èl y da ëra, tles usanzas, tles tradiziuns y tles convenziuns. I agn dla pröma eté da möt y les esperiënzes fates te familia y te scolina é de gran importanza por le svilup dl'identité de jëne. I mituns/Les mitans se damana gonot cí che al ô dî ester n möt o na möta. Ai/Ares fej l'esperienza de cí pert che ai/ares po tó ite sciöche möta o sciöche möt y ô savèi cíügn de sü dejiders y de sües imaginaziuns che ara va da realisé. Les respostes a sües domandes depënn da sü ideai de familia, dales dinamiches de jëne che gnarà a se le dè te scolina, dai ejëmpli proponüs dai media, sciöche inçe dales aspetatives de jëne de so ambiënt. Tl barat cun d'atri svilupèia les mitans y i mituns süa identité de jëne soziala.

Le möt/La möta svilupèia na süa identité sessuala, cun chëra che al/ara s'un sta plü saurì y se sënt sigü/sigüda. La scolina pîta por chësc n cheder adatè y ti dà ales mitans y ai mituns l'oportunité da reconësc stereotipi sessuai che limitèia y da ti ciarè cun edl critich ai rodi desvalis dles mitans y di mituns dà dant dala cultura y dala tradiziun. Les mitans y i mituns svilupèia idees desvalies di rodi che i mituns y les mitans po avèi. Le personal pedagogich osservèia chisc prozesc tl grup, dantadöt chi che toca le plü l'individuum, al pënna do sön sües osservaziuns y lascia che i mituns y les mitans se fejes süa individualité personala.

1.2.3 Mituns/mitans cun n background cultural desvalì: formaziun interculturala

I mituns/Les mitans crësc sö al dedaincö te n monn cultural y linguistich dër desvalì. Por ester bogn da se möie y da crësce te chësc contest adora i mituns/les mitans y i gragn competënzes interculturalas, liades dër dassënn ales competënzes linguistiches. Insciö é le plurilinguism por tröc mituns/tröpes mitans de families cun n background de migraziun valch de normal y che va

debojègn; chësta n'è nia na dezijiun consciënta di geniturs o dles istituziuns de formaziun che ô fâ a na moda che i mituns/les mitans impares n lingaz implü.

La formaziun interculturala stluj ite na dimenjiun individuala y sozuala. La desponibilitè da se dè jö te na manira daverta cun na cultura foresta se damana che an azetëies y respetëies sè instësc y che an sëntes da aldì pro súa cultura de portignëza. Avëi na competënza interculturala ô dî dantadöt desmostrè na daurida mentala y coriosité a nivel cultural, svilupé n orientamënt plurilingual y la capazité da se dè jö cun ci che an ne conësc nia. La competënza interculturala lascia madorì individualmënter esperiënzes de vita y de conescënza y ara é tl medem tëmپ inçe na fondamënta che va debojègn por na conviënza costrutiva y pazifica de individuums y grups cun tradiziuns religioses, culturales y linguistiches desvalies. Rové a na competënza interculturala é n obietif formatif y n dovëi dl svilup por i mituns/les mitans y i gragn de nosta provinzia, mo inçe por la jënt che vëgn da d'atri païsc y che se lascia jö chilò da nos tl Südirol. Tla conviënza interculturala vëgnel descurì aspec che é por düc anfat y desfarënzies; an s'intënn che le plurilinguism y la multiculturalité é na ocajiun da imparè un cun l'ater y un dal ater. La pedagogia dla varieté é na pedagogia che tëgn cunt di preiudizi, por afrontè y respogne ales aspetatives culturales concretes. Da incuntè mitans y mituns de d'atri lingac y de d'atres cultures impara le möt/la möta da se confrontè y da vire adöm te na manira spontana. Al/Ara à interès y ligrëza da imparè da conësc d'atres cultures y d'atri lingac, da se dè jö impara y da i capì. Tl medem tëmپ se dà jö le möt/la möta cun súa provegnëza y respidlëia sües minunghes y sü modì de comportamënt.

1.2.4 Mituns/mitans cun n background sozial desvalì

Les singoles esperiënzes soziales dles families porta a de gran desfarënzies danter i mituns/les mitans, dantadöt por ci che reverda les ressurses finanziars, les condiziuns d'abitaziun y de vita, les esperiënzes da vigni dé y les ativitës dl tëmپ lëde. Deperpo che faturs de sconanza sciöche n bun clima te familia, amizies strëntes, capazitës linguistiches o lercs da imparè y da fâ esperiënza assà po smendrì le risch, aumënta na condiziun de meseria plü lungia o de dejocupaziun di geniturs le risch de na meseria por dōta la vita. Families cun situaziuns problematiches po manacè les poscibilitës de svilup y les capazitës d'aprendimënt de n möt/na möta. Porchël à i mituns/les mitans te situaziuns de risch extra debojègn da ciafè n sostëgn tla scolina a na moda che ara vais da prevegnì y da cherié indô na situaziun balanzada.

La scolina dëida miorè les poscibilitës d'aprendimënt y de vita de mituns/mitans che vëgn da families desvantajades soziamënter y ti garantì de bones poscibilitës de svilup. Al é important chilò che al vëgnes reconesciü le plü adora che ara va situaziuns familiares desvantajades por ti garantì ai mituns/ales mitans atira n aiüt y n sostëgn colié che dōra. Laprò val debojègn de na

bona colaboraziun cun i sorvisc soziosanitar responsabli y cun i ofizi de informaziun dl sistem dla formaziun. Chèsta rëi de sostëgn à le dovëi da pité i aiüc che va debojëgn por evité danfora che al vëgn a se le dè dagns al svilup. L'intervënt pedagogich tëgn cunt dles tröpes competënzes y dles strategies de gestiun che i mituns/les mitans atocà y sües families adora y dëida cun aziuns mirades y programades indortöra. Öna dles responsabilitês dla scolina é danter l'ater chëra da laurè cuntra na discriminaziun dles families desvantajades soziamënter o economicamënter y de sü mituns/sües mitans.

1.2.5 Mituns/mitans cun talënc particulars

I mituns/Les mitans cun talënc particulars à n potenzial straordinar. Sce n möt/na möta à n gran talënt vara da le ciafè fora te düc i cíamps dl svilup infantil. Normalmënter se manifestëiel te certes dimenjiuns dla personalité. Chèstes tol ite dantadöt le cíamp motorich, emozional, sozial, artistich y cognitif.

Le personal pedagogich à le dovëi da ti gnì adincuntra ales sfidades che vëgn dai talënc particulars di mituns/dles mitans, cun ativitês che va bun por le svilup y les carateristiches individuelles. L'oferta de material y les propostes formatives s'orientëia do sü bojëgn d'aprendimënt, sü interes y sü dejiders speziai. I mituns/Les mitans cun talënc particulars à debojëgn avisa sciöche d'atri mituns/d'atres mitans da gnì aprijà por cí che ai/ares fej. L'interaziun danter mituns/mitans da talënc y capacitês desvalis pîta n gröm de poscibilitês por renforzè süa competënza soziala y por otimisé i prozesc de formaziun organisà deboriada.

Incé i mituns/les mitans cun talënc particulars à debojëgn de n sostëgn global te sü prozesc de svilup y d'aprendimënt. Al mëss gnì tignì cunt de düc i cíamps de formaziun y di raiuns de svilup che mëss gnì armonisà cun vigni individualité y i bojëgn d'aprendimënt particulars.

1.2.6 Mituns/mitans cun dejabilitês y svilup al prigo

Al é mituns/mitans che é tlermënter al prigo o desvantajà te so svilup y che à porchël debojëgn da gnì acompagnà, sostignis y stimolà.

Aladô dl sistem de classificaliun internaziunala (ICF) dl'organisaziun mondiala dla sanité (WHO) vëgnel baié de dejabilité canche la limitaziun o la pordüda dles funziuns gaujada da dagns condizionëia la vita da vigni dé dl möt/dla möta. N handicap deperpo é aladô dl ICF, essenzialmënter n fatur dl ambiënt, che po gnì evité o almanco smendrì cun intervënc adatà. Chèsta definiziun se basëia sön n conzet dla porsona che alza fora les capacitês y les forzes dl individuum. Sön

chësc prinzip se basëia la diagnostica y la pratica pedagogica. I mituns/Les mitans che crësc sö cun n risch de svilup cotan plü alt vëgn reconesciüs te scolina y gonot bele te familia porvia de sües particolaritês de comportamënt o de n svilup nia normal; les gaujes po ester dër desvalies. Datrai ne po i mituns/les mitans daldöt nia o ma en pert tó pert ala vita dla comunité, porvia de süa condiziun.

Le prinzip dla formaziun intlusiva s' à svilupé positivamënter tl Südtirol sciöche resposta al bojëgn da ti garantì le miù sostëgn che ara va a chisc mituns y a chëstes mitans. La formaziun intlusiva stlùj ite düc i mituns/dötes les mitans y ô smendrì les condiziuns de desvantaje tla formaziun. La partezipaziun ala vita dla comunité, te chëra che vigni möt y vigni möta vëgn respetè y aprijé, é la miù fondamënta por le svilup de vigni individuum y ti pïta la poscibilitè da odèi la desfarënzia sciöche n arichimënt por l'aprendimënt. Por arjunje chësta partezipaziun val debojëgn de na colaboraziun strënta danter scolina, familia y sorvisc soziosanitar. I partner de cooperaziun scolina, familia y sorvisc soziosanitar pëia ia da sües prestaziuns y poscibilitês y les coliëia te n proiet global, che se concretisëia te scolina.

Les scolines tëgn cunt dles situaziuns dër desvalies de mituns/mitans cun dejabilitês y cun n svilup al prigo cun n conzet de sostëgn graduè. Chësc vëgn realisé a na moda che i mituns/les mitans pois tó pert ala vita dla comunité zënza limitaziuns sön trëi livi:

- prevenziun primara: evité che al saltes fora problems de svilup;
- prevenziun secondara: intervegnì adora assà sce an s'intënn che al é risé por le svilup;
- rehabilitaziun: intervegnì indortöra tl caje de dejabilitês.

Por acompagné indortöra i mituns/les mitans cun n svilup al prigo él fundamental por les scolines, dlungia le laür pedagogich, che al vëgnes reconesciü adora assà i problems, che al vëgnes cooperè y che al vëgnes metü a jì programs de prevenziun secondara. Tröc de chisc mituns/chëstes mitans à debojëgn de na diagnostica, de consulënza, de sostëgn y de n accompagnamënt terapeutich da pert de sorvisc spezialisà.

Tó sö mituns/mitans cun na dejabilitè se damana na planificaziun bunorida y menüda, dialogs aprofondis cun la familia y cun i sorvisc spezialisà, na reflësciun dla composiziun dl grup y de n conzet pedagogich unitar. Implü ciafa i mituns/les mitans cun dejabilitês sostëgns terapeutics specifics, che alda pro l'oferta pedagogica dla scolina y che é lià a chësta. Le personal pedagogich dla scolina, les families y i spezialisc di sorvisc spezialisà programëia deboriada les vijites diagnostiches che va debojëgn, le percurs pedagogich tl grup y les prestaziuns terapeutiches. Vigni dezijiun vëgn arjignada ca te na manira trasparënta y tuta deboriada. Vigni ann vëgnel lauré fora te chësta cooperaziun le program de formaziun individual y canche ai/ares passa dala scolina ala scora elementara vëgnel ajornè le profil de svilup funzional. Na capacità de perzeziun desvalia de dötes les porsones che tol pert al prozès de formaziun, le confrunt y la conescënza

dles poscibilitê d'aprendimënt dl möt/dla möta é la basa por definì i traverç de formaziun, por programè d'atres mosöres, por acompagné le miù che ara va le möt/la möta sön so tru d'aprendimënt individual, por ti garantì la poscibilitè da tó pert a düc i mituns/dötes les mitans y por realisé insciö na formaziun intlusiva. L'obietivité di mituns/dles mitans ti confrunc de mituns/mitans y gragn cun na dejabilitè mostra le tru por realisé la formaziun intlusiva.